

ЛАКАТЫЎНЫЯ МЕТАНІМІЧНЫЯ МАДЭЛІ

Кампаненты лакатыўнай мадэлі суадносяцца з найменнямі прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці з пункту гледжання іх размяшчэння ў прасторы. У межах лакатыўнай мадэлі выдзяляюцца дзве разнавіднасці: прамая («месца → пэўны аб’ект») і адваротная («пэўны аб’ект → месца»).

Праяма разнавіднасць прадстаўлена двума адносна самастойнымі тыпамі, метанімічныя пераўтварэнні ў якіх развіваюцца а) па спосабе ўключэння аднаго ў другое і б) па спосабе размяшчэння аднаго на другім.

Першы тып прамой лакатыўнай разнавіднасці рэалізуе свае магчымасці ў кірунку «памяшканне» → «тое, што ў ім змяшчаецца». Метанімічныя пераасэнсаванні па гэтай формуле даволі прадуктыўныя і рэгулярныя. Па меркаванні А.Мярзловай, практычна ўсе назвы жылых памяшканняў могуць развіваць вытворныя ЛСВ ‘людзі, якія пражываюць ці часова знаходзяцца ў такіх памяшканнях’ [Мярзлова 1987, с. 8–9]. Другія ЛСВ, утвораныя ад назваў памяшканняў, у большасці выпадкаў с’яўляюцца прыналежнасцю размоўнага і мастацкага стыляў і ў слоўніках трыфікуюцца ў якасці адценняў значэнняў. Прыкладзём некалькі цыкладаў:

Дом ‘памяшканне, дом’ → ‘людзі, якія жывуць у адным памяшканні’.
Па ёй смуткаваў увесь дом. (А.Ліс); *Дом крыху сцішыўся, чуваць было некалькі галасоў ў канцы пакоя.* (Л.Гэляк)

Хата ‘жылая сялянская пабудова → асобная сям’я, якая пражывае ў хаце’. *Хутка ўся хата заснула.* (Я.Нёманскі); *І ўся хата, як ёсць, палягала ад смеху.* (М.Гарэцкі); *Яшчэ сталі за туманам хаты, А ўжо нас гукалі цягнікі.* (М.Башлакоў)

Школа ‘навучальны ўстанова; школьны будынак’ → ‘калектыў вучняў і настаўнікаў школы’. *Гэту кнігу читалі па чарзе ўсёй школай.* (В.Быкаў); *Грае музыка-чаразей, а мы танцуем, як ашалелыя. Каб хто гэта на відэамагнітафон запісаў і ў школе паказаў, то ўся школа адсмеху покатам качалася б.* (А.Якімовіч)

Аўдыторыя ‘памяшканне, прызначанае для чытання лекцый, дакладаў, прамоў’ → ‘слухачы лекцыі, даклада, прамовы’. *Але аўдыторыя была надзіва: розныя па ўзросту людзі – і ўсе такія ўважлівыя! Слухаюць – не варухнуцца.* (І.Шамякін); *Ну а астатняя ўдыторыя ўспрымала яго як быццам бы нармальна.* (А.Гара); *Аўдыторыя канчаткова разняволілася: нехта смяўся з майго выступу, нехта – з рэакцыі Ірыны Яўгенаўны.* (А.Бязлепкіна)

Клас ‘падроздзяленне школы; памяшканне ў школе, дзе праходзяць заняткі’ → ‘група вучняў пэўнага класа’. *Спачатку пырснула смехам высокая бялявая прыгажуня Дана, а за ёй засмяўся і ўвесь клас.* (А.Гара); *Вось і ўвесь наш клас. Тры дзяўчынкі і пяць хлопчыкаў.* (А.Якімовіч); *Мой клас увесь сабраўся.* (В.Вітка)

Зала ‘вялікае памяшканне’ → ‘людзі, якія знаходзяцца ў ім’. *Яны гулялі ў мяч з усёй залай, уключаючы бацькоў, настаўнікаў і сур’ёзнае журы.* (А.Васілевіч)

Канкрэтнай рэалізацыяй гэтага тыпу лакатыўнай мадэлі з’яўляюцца пераасэнсаванні, якія ажыццяўляюцца па мадэлі «установа (прадпрыемства) → асабісты склад гэтай установы (прадпрыемства)»:

Міліцыя ‘адміністрацыйная ўстанова для аховы грамадскага парадку’ → ‘работнікі гэтай установы’. *Ды, кажучь, леснікі і міліцыя затрымліваюць усіх елачных браканьераў.* (І.Шамякін); *Узняўся шум, гоман: нехта некага зваў, даваліся дзіўныя распараджэнні, нехта пабег за міліцыяй.* (М.Лынькоў)

Тэатр ‘установа, якая мае пэўны састаў артыстаў і ставіць спектаклі’ → ‘работнікі такой установы’. *За час свайго існавання тэатр аб’ехаў панекалькі разоў не толькі гарады, але і аддаленыя мястэчкі.* (С.Кандыбовіч); *У дзень адкрыцця фестывалю на плошчу выйдзе Львоўскі тэатр з новым спектаклем.* (А.Васілевіч)

Інстытут ‘вышэйшая навучальная і навуковая ўстанова’ → ‘навучэнцы і работнікі такой установы’. *Пятровіч ніколі ні на што не хварэў. Нават калі бывалі эпідэміі грыпу, то яны яго абміналі, абыходзілі. Здаралася, хварэў увесь інстытут, уся акадэмія, горад увесь, а Пятро Пятровіч – хоць бы што.* (Б.Сачанка); *Раніцой амаль увесь інстытут гудзеў пра начное здарэнне.* (А.Аркуш)

Акадэмія ‘вышэйшая навуковая, мастацкая або навучальная ўстанова’ → ‘навучэнцы, навукоўцы і іншыя работнікі такой установы’. *Здаралася, хварэў увесь інстытут, уся акадэмія, горад увесь, а Пятро Пятровіч – хоць бы што.* (Б.Сачанка)

У некаторых выпадках другі інгрэдыент мадэлі часткова трансфармуецца, у залежнасці ад чаго выдзяляецца некалькі мадыфікацый мадэлі, характэрных, як правіла, размоўнаму і публіцыстычнаму стылям мовы: «дзяржава (яе сталіца)» → «уряд гэтай дзяржавы» (*Амерыка, Белы Дом, Масква, гродз. жонд*) (СП), «краіна» → «армія гэтай краіны» (*Польшча, Германія, Беларусь*), «краіна» → «спартыўная каманда гэтай краіны» (*Швецыя, Фінляндыя, Францыя*) і інш.

Другі тып прамой разнавіднасці лакатыўнай мадэлі «адно на другім» звязвае назву лакатыва (месца) з раслінамі, аб’ектамі і людзьмі, якія размяшчаюцца ці жывуць на ім. Вытворныя ЛСВ у некаторых выпадках могуць набываць тапанімічны характар і ўваходзіць у сферу намінацый асобных айконімаў, гідронімаў, аронімаў і інш. Сэнсавыя мадыфікацыі лакатываў у большасці выпадкаў развіваюцца ў кірунку «месца» → «сена, скошанае з гэтага месца»: *брэсц., бяроз. булото* ‘балота – сена, скошанае на балоце’ (НЛ; ДСБ), *палес. луг* ‘луг – лугавое сена’ (ЛП), *палес. погоня* ‘месца, якое ў час паводкі і дажджоў заліваецца вадой – сена з такога месца’ (ЛП), *літар. пакос* ‘месца касьбы, сенажаць – скошаная трава’. У гэту ж групу можна ўключыць і метанімічны перанос тыпу «месца» → «тое, што на ім расце»: *усх. алёс* ‘балота, якое зарасло густым хмызняком – альховы лес на

балоце' (ЛАБНГ), кап., барыс., люб., маз., стол. **паішня** 'узара́нае і засеянае поле – збажына, якае расце і спее на полі' (ЛАБНГ), кобр. **здымкы** 'дрыгва, непраходнае месца на балоце – расліннае покрыва на балоце' (НЛ), глус. **по́жня** 'поле – рэшткі саломы, якія застаюцца на полі пасля жніва' (Янк.,II).

Тапанімічны характар прэваліруе ў метанімічных пераўтварэннях «месца» → «звязаная з ім падзея» (**Барадзіно, Берлін**), «месца (населены пункт)» → «матэрыяльны прадмет, харчовы прадукт, вырабленыя ў ім» (**мадэра, херас, бастон**). Такія пераносы, экспансаваныя ў сферу ўласных імён, ускладняюць лакатыўныя адносіны каўзальнымі, атрыбутыўнымі і іншымі асацыяцыямі, пераўтвараючы іх у сінкрэтычныя.

Адваротная разнавіднасць лакатыўнай мадэлі прадстаўлена нешматлікімі прыкладамі, метанімічныя пераносы ў якіх ажыццяўляюцца з пэўных аб'ектаў (прадметаў) на месца, дзе гэтыя аб'екты размяшчаюцца ці дзе адбываецца дзеянне: літар. **сядзіба** 'жылыя і гаспадарчыя пабудовы разам з садам, агародам – месца размяшчэння сядзібы', літар. **вогнішча** 'агонь – месца, дзе гарэў агонь', *свісл., ганц., стаўб. вогніско* 'тс' (СП), маст. **палянiско** 'тс' (СП), кап. **ажагі** 'агульная назва усіх неабходных прылад працы (вілкі, качарга, чапля і інш.) – кут у хаце каля печы, дзе яны стаяць' (ЗНС), літар. **аркестр** 'калектыў музыкантаў – месца перад сцэнай у тэатры, дзе знаходзяцца музыканты'.